

УДК 75.03(=214.58)«18/19»
DOI 10.32461/2226-3209.1.2024.302059

Цитування:

Роготченко О. О. Образ ромів у жанровому реалістичному живописі XIX – початку XX століття: стилістичні та сюжетно-тематичні особливості. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 1. С. 187–191.

Rohotchenko O. (2024). Image of Roma people in genre realistic painting of the 19th – early 20th centuries: stylistic and narrative peculiarities. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 187–191 [in Ukrainian].

Роготченко Олексій Олексійович,
доктор мистецтвознавства, професор,
старший науковий співробітник,
член-кореспондент
Національної академії наук України,
головний науковий співробітник
відділу теорії та історії культури
Інституту проблем сучасного мистецтва
Академії мистецтв України
<https://orcid.org/0000-0003-4631-8260>
rogotchenko2007@ukr.net

**ОБРАЗ РОМІВ У ЖАНРОВОМУ РЕАЛІСТИЧНОМУ ЖИВОПИСІ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: СТИЛІСТИЧНІ
ТА СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Мета дослідження полягає в аналізі стилістичної та сюжетно-тематичної специфіки творів жанрового реалістичного живопису, присвячених ромським образам XIX – початку XX ст. **Методологія дослідження.** Для висвітлення зазначеної мети було використано порівняльно-історичний метод та мистецтвознавчий аналіз. **Наукова новизна** роботи обумовлена її метою: дослідження є першою у вітчизняному мистецтвознавстві спробою здійснити аналіз доробку окремих європейських художників-реалістів XIX – початку XX ст. на ромську тему, представлену в творах сюжетного жанру. Ця тема є фактично не вивченою, хоча красномовно представляє тенденцію інтересу до суб'єктивного зображення широкого спектра життя різних суспільних верств та етнічних спільнот в європейських країнах та є такою, що впливала на формування більш позитивного ставлення до ромів у XIX – початку XX ст., які зазнавали утисків внаслідок політики національних європейських держав. **Висновки.** Досліджено окремі художні твори Томаса Бейкера, Августа фон Петтенкофена, Альфред Маннінгса як типових представників реалістичного живопису Європи XIX – початку XX ст., у творчому доробку яких наявні окремі сюжетні лінії, присвячені ромським образам у контексті соціально-економічних та духовно-культурних аспектів існування ромів. Наголошено на тому, що ці митці як лідери громадської думки, яким було небайдуже складне становище ромських спільнот, своїми творами покращували ставлення суспільства до них у зазначений період. Описано два ідейно-сюжетні напрямки. Перший описує важке соціальне та матеріальне становище, другий акцентує на створенні ареолу романтики довкола життя ромських спільнот. Таким чином, встановлено, що твори європейських художників свого часу не тільки привертати увагу до соціально-побутових проблем ромського етносу, а і є типовими зразками реалістичного живопису зазначеного періоду.

Ключові слова: образотворче мистецтво, реалізм, роми, ромські спільноти, ромський етнос, ромські образи.

Rohotchenko Oleksii, Doctor of Science in Art, Professor, Senior Researcher Scientific, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, chief scientific officer, Modern Art Research, Institute of the National Academy of Arts of Ukraine

Image of Roma people in genre realistic painting of the 19th – early 20th centuries: stylistic and narrative peculiarities

The purpose of the research is to analyze the stylistic and narrative peculiarities of the works of genre realistic painting dedicated to Roma images of the 19th – early 20th centuries. **Research methodology.** To achieve this purpose, the comparative historical method and art historical analysis were used. **The scientific novelty** of the study is justified by its purpose: the study is the first attempt in the national art history to analyze works of some European realist artists of the 19th – early 20th centuries on the Roma theme represented in the works of narrative genre. This theme has not been actually studied, although it eloquently represents the growing interest in the subjective depiction of a wide-range life of various social strata and ethnic communities in the European countries and is one that influenced the formation of more positive attitude towards Roma people in the 19th – early 20th centuries, who were oppressed by the policies of national European states. **Conclusions.** The article analyzes some artistic works of Thomas Baker, August von Pettenkofen, Alfred Munnings as typical representatives of realistic painting in Europe of the 19th – early 20th centuries, whose creative heritage contains some storylines dedicated to Roma images in the context of socio-economic, spiritual and cultural

aspects of Roma existence. It is emphasized that these artists, as leaders of public opinion, who were not indifferent to a difficult situation of Roma communities, improved the attitude of society thereto in this period. Two ideological and narrative trends have been described. The first describes difficult social and material situation, and the second focuses on creating an areola of romance around the life of Roma communities. Thus, it is established that the works of European artists not only drew attention to social and domestic problems of the Roma ethnic group, but also are typical examples of realistic painting of that period.

Keywords: fine arts, realism, Roma people, Roma communities, Roma ethnic group, Roma images.

Актуальність теми дослідження. Вивчення доволі розповсюджених зображень представників ромського етносу в європейському образотворчому мистецтві XIX – початку XX ст. свідчить про поступову зміну упередженого ставлення суспільства даного періоду до ромів як «інакших». Тобто, спільноти, яка хоч і жила протягом століть на спільних з європейськими народами територіях, однак не консолідувалась із ними етнічно, культурно, соціально та політично. Тому актуальність досліджень творів живопису на ромську тему зростає в контексті сучасних дискусій про мультикультуралізм та відстоювання права національних меншин на існування в атмосфері толерантності. На цьому тлі аналіз того, в якому сюжетно-емоційному руслі митці минулих століть зображували побут і традиції ромів, дозволяє глибше зрозуміти еволюцію громадської думки щодо цієї спільноти.

При опрацюванні масиву художніх творів, помічено що, починаючи з XIX ст., європейські художники все частіше звертаються у своїй творчості до теми ромів, проте подають їх не лише в романтичному світлі, а й показують реалії їхнього повсякденного життя, проявляючи при цьому жвавий інтерес до укладу ромського життя, захоплюються їхніми звичаями й традиціями, щиро співчувають важкій ромській долі, сповненій злигоднів. Тому однією з поширених сюжетних ліній у живописі й графіці було відображення соціальних та економічних труднощів ромських громад, що мало на меті привернути увагу суспільства до їхніх проблем. Водночас на цьому тлі деякі митці прагнули й передати самобутність культури та духовності ромів у позитивному ключі. Загалом, художні зображення ромської тематики у Європі XIX – початку XX ст. віддзеркалюють поступові зрушення у бік гуманізації ставлення до цієї етнічної групи та потребують мистецтвознавчої оцінки, з огляду на специфіку співжиття ромів з представниками тих країн, в яких вони перебували.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження історіографії питання свідчить про інтерес науковців до вивчення зображення ромської громади в європейському мистецтві

XIX – початку XX ст. Цій тематиці присвятили свої розвідки зарубіжні дослідники, серед яких Д. Борро, Д. Кребб, В. Кан [3], Д. Майол [4], А. Маннінгс, Р. Херберт [1] та ін. Д. Майол, вивчаючи процес формування ідентичності британських ромів у період із 1500 по 1980 рік, звертався й до творів живопису британських митців, яких цікавила ромська спільнота [5]. Проте комплексного аналізу художньо-стильових особливостей зображення ромів у живописі XIX – початку XX ст. досі не було здійснено. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються питання впливу релігійних та громадських рухів на формування нового погляду на ромів у європейському суспільстві [2]. Також поза увагою вчених лишилися окремі аспекти побутового життя ромських громад, висвітлені у творах образотворчого мистецтва. Отже, вивчення художніх зображень ромів у контексті суспільних трансформацій XIX – початку XX ст. є актуальним напрямком подальших наукових розвідок.

Мета дослідження – вивчення стилістичної та сюжетно-тематичної специфіки творів жанрового реалістичного живопису XIX – початку XX ст., в яких наявні ромські образи.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст., розвиваючи тенденцію попереднього століття, європейські митці активно експериментували з використанням образу ромів для інтерпретації соціальних та культурних реалій своєї доби. Їх цікавила ромська ментальна й культурна багатогранність, консолідованість та яскраво виражене небажання ромів зливатись із тими етносами та народами, поруч із якими вони проживали в усі періоди свого кочівництва, а також, протест проти існування в межах місцевих морально-етичних правил та законів.

Безумовно, художників вражала така неймовірна стійкість ромів. Часто вони відвідували окремі табори, товаришували з ромами, надавали їм матеріальну допомогу. Спостереження за їхнім життям спонукало митців до розробки ромських сюжетних ліній. Наприклад, на полотнах Альфреда Маннінгса (*англ. Alfred James Munnings*), Августа фон Петтенкофена (*нім. August von Pettenkofen*), Томаса Бейкера (*англ. Thomas Barker*) та інших художників роми зображувалися у контексті

скромного повсякденного побуту, з притаманними їм поневіряннями та боротьбою за виживання, підкріпленою невимовним оптимізмом.

Такий інтерес художників до цієї спільноти сприяв виникненню думки про те, що роми асоціюються з біблійними персонажами, які свого часу також страждали чи зазнавали утисків. На картинах Джорджа Сміта (англ. *George Smith*), Генрі Анелея (англ. *Henry Anelay*), Вільяма Смолла (англ. *William Small*) та інших художників вони фігурували у ролі нужденних, кому потрібна благодійна допомога чи захист. Їхня дещо маргіналізована доля використовувалася для привернення уваги громадськості до соціальної нерівності та потреби реформ у цьому напрямку.

Полотно «Ромський табір» (рис. 1), створене англійським художником-пейзажистом та автором яскравих сюжетних сцен Томасом Бейкером, зображує двох

молодих ромок на фоні злидених шатрів та розкішної зелені. Фігури дівчат своїми меланхолійно-жертвними виразами обличчя викликають в глядача асоціацію з постатями біблійних мучениць, які, перебуваючи в складних життєвих обставинах, завдяки вірі плекали світло у своїх душах. На цю алегорію натякає і боротьба темних земних та світлих (дещо містичних) небесних кольорів.

Художник так вміло передав всю скруту існування ромів, покинутих суспільством, що глядач починає співчувати цим людям і бажає допомогти їм. Томас Бейкер ніби нагадує, що роми теж заслуговують на гідні умови життя. Отже, митець майстерно апелює до людських почуттів, аби пробудити симпатію до ромів у глядача, навести на думку про те, яку важку ношу несуть роми, залишаючись при цьому надивовижу світлими людьми, наближеними до уявлення про страждених біблійних персонажів.

Рис. 1. Томас Бейкер «Ромський табір», XIX ст.

Отже, у XIX ст. спостерігаються дві основні тенденції у зображенні ромів: акцент на їхній бідності й соціальному відчуженні та підкреслення самотності їхньої матеріальної й духовної культури, кочового способу життя. Сюжетне полотно «Ромка з дітьми» (рис. 2) від 1854 р. належить пензлю австрійського живописця Августа фон Петтенкофена. Зображення босонової молодої ромської матері яка тримає на руках немовля, а до її ніг притулилось кількарічне дитя, сповнене невимовного трагізму й самотності. Її постать, бідне старе вбрання та непокрита у цю вітряну холодну погоду голова з розкуйовдженим волоссям виражає глибоку скорботу і втому –

наслідки важкого життя кочовиків, котрих часто переслідує вороже ставлення суспільства.

Проте, попри знегоди, материнська любов дарує цій жінці сили турботливо притискати дитину до грудей, бути захистом для старшої дитини і йти вперед. Майстерна гра світлих і темних тонів підкреслює драматизм сцени та викликає співчуття глядача до долі ромів. Так Август фон Петтенкофен майстерно передав складність буття кочового народу, але водночас і незламність ромського духу і сили материнської любові. Типовий прийом стилю реалізму – ретельне зображення життєвих подій, й тому числі, й тих, які мають негативне забарвлення – у такому випадку не лише

уособлює ретельне спостереження автора за зображуваними постатями, а демонструє наділення їх духовним возвеличенням над складними життєвими обставинами. Глибина переживань досягнута переважанням темних кольорів, завдяки яким глядач, як і мати з дітьми, майже на фізичному рівні відчуває вороже ставлення світу – соціуму, погодних умов тощо.

*Рис. 2. Август фон Петтенкофен
«Ромка з дітьми», 1854*

На початку ХХ ст. в середовищі європейських художників також розвивались дві тенденції у зображенні ромів, адже інтерес до цієї теми не зменшився, а, навпаки, зріс. Деякі з митців робили акцент на бідності та соціальній ізоляції цієї спільноти. Інші, як-то англійський живописець Альфред Маннінгс, зображали ромський спосіб життя у шляхетному ракурсі та намагалися передати глибинні аспекти їхньої культури. Спортивний художник-ілюстратор, який товаришував з багатьма ромськими сім'ями та був захоплений їхнім життям, на картині «Ромський караван» (рис. 3) в 1906 р. з великою повагою зобразив сцену відпочинку одного з численних ромських таборів, які мандрували територією Англії на початку ХХ ст. Чотири добротних яскравих кибитки, доглянуті коні, охайне європейзоване вбрання ромських жінок свідчить про доволі хороші статки цього табору. Про це свідчить життєрадісний колорит, уникнення зайвої деталізації завдяки наявності крупних мазків (вплив модерністських мистецьких течій) та

фон загального спокою, виражений в статичній позі ромів і їхніх коней.

Ця робота – не єдина такого тематичного напрямку в творчості Альфреда Маннінгса, який часто подорожував з ромами, доглядаючи за кінями, що були основою кочового укладу життя. Його твори, серед яких і «Ромський караван» сприяли формуванню в суспільній свідомості позитивного образу цієї спільноти [6].

Рис. 3. Альфред Маннінгс «Ромський табір», 1906

Наукова новизна. Вперше під спільним кутом в українській мистецтвознавчій галузі охарактеризовано окремі твори європейських художників-реалістів ХІХ – початку ХХ ст. на ромську тему, уособлену в їхньому зверненні до образів ромів. Відображаючи в сюжетних творах соціальне становище ромів, спосіб життя, рід занять, грані їхнього світогляду та культури, художники засобами мистецтва таким чином не тільки проявляли ставлення тогочасних європейських суспільств до мандрівного ромського етносу, а й впливали на формування більш позитивного забарвлення цього явища.

Висновки. Аналіз художніх творів таких представників європейського образотворчого мистецтва ХІХ – початку ХХ ст., як Томас Бейкер, Август фон Петтенкофен, Альфред Маннінгс, які у своїй діяльності та світоглядній позиції велику увагу приділяли темі ромських спільнот Європи доводить, що існувало кілька ідейно-сюжетних напрямків: перший – важке соціальне та матеріальне становище; другий – акцент на романтизованому зображенні ромських спільнот.

Встановлено, що митці ХІХ – початку ХХ століття як представники реалістичної живописної манери, були лідерами тогочасної

суспільної думки та, переймаючись долею ромів, сприяли формуванню гуманнішого й більш співчутливого ставлення європейського суспільства до них в зазначений період. Отже, твори європейських художників не лише відігравали важливу роль у приверненні уваги до соціально-побутових проблем ромів та сприяли подоланню негативних стереотипів щодо них, а і є типовими зразками реалістичного живопису досліджуваного періоду.

Література

1. Herbert R. L. Seurat: Drawings and Paintings. New Haven : Yale University Press, 2001. 195 p.
2. Jenkins H. The Life of George Borrow. Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/files/3481/3481-h/3481-h.htm> (дата звернення: 02.01.2024).
3. Khan W. A. When the Gypsies Came to Town. The Daily Star. URL: <https://www.thedailystar.net/literature/news/when-the-gypsies-came-town-2096517> (дата звернення: 02.01.2024).
4. Mayall D. Gypsy Identities 1500–2000: From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany. Routledge & CRC Press. URL: <https://www.routledge.com/Gypsy-Identities-1500-2000-From-Egipcians-and-Moon-men-to-the-Ethnic-Romany/Mayall/p/book/9780415566377> (дата звернення: 02.01.2024).
5. Mayall D. The making of British gypsy identities, c. 1500–1980. Immigrants & Minorities. 1992. Vol. 11, no. 1. P. 21–41. URL: <https://doi.org/10.1080/02619288.1992.9974773> (дата звернення: 02.01.2024).

6. Munnings A. An Artist S Life. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/artistslife010508mbp> (дата звернення: 02.01.2024).

References

1. Herbert, R. L. (2001). Seurat: Drawings and Paintings. New Haven : Yale University Press [in English].
2. Jenkins, H. (2014). The Life of George Borrow. Project Gutenberg. Retrieved from: <https://www.gutenberg.org/files/3481/3481-h/3481-h.htm> [in English].
3. Khan, W. A. (n.d.). When the Gypsies Came to Town. The Daily Star. Retrieved from: <https://www.thedailystar.net/literature/news/when-the-gypsies-came-town-2096517> [in English].
4. Mayall, D. (2009). Gypsy Identities 1500–2000: From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany. Routledge & CRC Press. Retrieved from: <https://www.routledge.com/Gypsy-Identities-1500-2000-From-Egipcians-and-Moon-men-to-the-Ethnic-Romany/Mayall/p/book/9780415566377> [in English].
5. Mayall, D. (1992). The making of British gypsy identities, c. 1500–1980. Immigrants & Minorities, 11(1), 21–41. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/02619288.1992.9974773> [in English].
6. Munnings, A. (2006). An Artist S Life. Internet Archive. Retrieved from: <https://archive.org/details/artistslife010508mb> [in English].

*Стаття надійшла до редакції 04.01.2024
Отримано після доопрацювання 05.02.2024
Прийнято до друку 12.02.2024*